

NTUCHA IWU METUTARA MMEKORITA MMADU NA IBE YA N'OMENALA IGBO

Linus Ositadimma Okereke

Department of Linguistics and Nigerian Languages
Faculty of Arts
Alex Ekwueme Federal University Ndufu Alike, Ebonyi State.
okereke.linus@funai.edu.ng
08074856850

Amah Jacinta Uchechukwu

Department of Igbo Education
Alvan Ikoku Federal University of Education Owerri Imo State
jacinta.amah@alvanikoku.edu.ng
08037295890

na

Chima Uzoma Okpo

School of Languages
Igbo Department
Ebonyi State College of Education Onuebonyi Ikwo
chimaouzoma463@gmail.com
08067310073

Ụmị

Mmekorita mmadu na ibe ya bu ihe di ezigbo mkpa n'usoro obibi ndu ndi Igbo. O bu nke a mere ndi Igbo ji ekwu okwu na-asị, "Onye aghala nwanne ya". Mana ugbo a ndi mmadu tumadu ndi ntorobia na-emegidezi mmadu ibe ha n'ihu na ha amaghi iwu omenala Igbo ndi metutara mmekorita mmadu na ibe ya. Nchocha a bu n'uche ichoputagasi iwu omenala ndi ahụ metutara mmekorita mmadu na ibe ya n'ala Igbo. E ji igba ajuju onu nke a gbara ndi okenye nwoke na nwaanyi ndi no n'etiti mgbamafo iri ano na ise ruo iri asaa nweta njatule nchocha a. A gbadoro ukwu n'atutu mmekorita mmadu na ibe ya kowasịa ihe ndi a choputara. Nchoputa nchocha a gosiri na iwu omenala Igbo ndi metutara mmekorita mmadu na ibe gunyere: mmadu na nwunye nwanne ya inwe mmeko edina, nwanne na nwanne inwe mmeko edina, idakpo nwaanyi n'ike, igbu ochu, ibu/ikpa nsi, nwaanyi itu di ya n'ala, nwaanyi no na mkpe ituru ime na ilu ogu n'ahia. Nchocha a ga-enyere ndi ntorobia na n'amaghi iwu omenala Igbo ndi a aka imata ha ma zeere ha iji gbanahu ntaramahuhu na-esi na mmebi iwu ndi a aputa. Ndi nchocha turu aro ka ulo akwukwo n'ogo sekondiri ukwu na mahadum niile di n'ala Igbo webata omumu iwu omenala Igbo n'usoro ihe omumu ha.

Okpurukpu Okwu: Omenala, Odinala, Nkwenye, Mmekorita na Iwu.

1. MMALITE

Ndi Igbo bu otu n'ime agburu e nwere na Naijiria nke di n'Afrika. Okwu a bu Igbo nochitere anya uzo ihe ato nke bu: ndi mmadu, ebe ha bi na asusu ha. O bu nke a mere e ji ekwu maka ndi Igbo, ala Igbo nakwa asusu Igbo. Ndi Igbo bu ndi bi n'owuwa anyanwu Naijiria. A na-ahukari ndi Igbo na steeti ise ndi a: Abia, Anambara, Ebonyi, Enugu na Imo. Onwuejeogwu (1981) kowara na ala Igbo sitere n'Agbo na Kwale nke steeti Delta wee gbadaa Ahada, Diobu na Umabayi di na mpaghara Pot Hakot. O gafekwara Arachukwu nke di na steeti Abia ruo Afikpo na Ishiagu nke mpaghara Abakeleke. O sikwa ebe ahụ gbago Enugu Ezike nke mpaghara Nsuka ma gafekwa Ebu nke ala Igbo ofesi Naija. (Ekwealor, 2013).

E nwere obodo di iche iche gbara ala Igbo gburu gburu dika ndi agbataobi ha. A bia n'ugwu, Idoma, Igala, Ukele, Ekajuk na Tiv bu ndi agbataobi ha. Na ndida, ha na ndi Ijo, Abua, na Ogoni bu ndi agbataobi. N'owuwa anyanwu, ha na ndi Efik, Ibibio, Ejegham, Yako, Mbembe na Ekumuru bu ndi agbataobi. A biazie n'odida anyanwu, ha na ndi Edo, Urhobo, Isoko na Kwale bu ndi aghataobi. Asusu e ji mara ndi Igbo bu asusu Igbo.

Ndi Igbo dika agburu puru iche nwere usoro ha si ebi ndu ha. Usoro a na-emetuta ihe niile ha na-eme nke gunyere: etu ha si adi ndu, ihe ha na-eri, ihe ha na-eyi n'ahu (ejiji ha), oru aka ha nakwa asusu ha. (Ekwealor, 2013). Ihe ndi a niile ka a na-akpo omenala. Omenala na-emetutakwa agumagu, nkwenye di iche iche, ekpemekpe na mmemme di iche iche agburu na-eme. Ihe ndi a niile so eme ka omenala ghara inwu anwu. Omenala na-anabata mgbanwe n'ihu na otutu oge, a na-esite n'agburu ma o bu mba ozu webata omenala ohuru tumadi omenala ndi ahụ mara mma.

Mba (2018) hutara omenala di ka nchikota mmemme agburu nke oha obodo kwenyere na ya, na-eme ya ma na-akuziri ya umu ha nke na-eme ka o na-aga site n'otu ogbo ruo n'ogbo nke ozu. Ha nwere ike ikuziri umu ha omenala a site n'akuko ma o bukwana na nlere anya n'isonye na mmemme ndi obodo na-eme. Omenala bu mkpurukwu ato e jikoro onu nke putara omume a na-eme n'ala. N'ikowaputa nnukwu mkpa omenala di. Isidien (2020) kwuru na ndi Igbo nwere otutu omenala bu nke na-abara ha nnukwu uru na ndu ha. Mana o di mwute na ufodu omenala ndi a na-anwuzi anwu n'ihu ejighi ha kporo ihe. Sabani (2018) mere ka a mata na e ,,,,,,,nwere udi omenala abuo: ha bu omenala ndi a na-ahu anya na omenala ndi a naghị ahụ anya. Omenala ndi a na-ahu anya bu ihe ndi ahụ metutara omenala ndi e nwere ike hu anya ma metukwa aka. N'aka nke ozu, omenala ndi a naghị ahụ anya bu omenala ndi ahụ metutara nkwenye, okpukperechi, agumagu na atumatu uche. Omenala na iwu na-agako onu n'ihu na agburu obula nwere iwu di iche iche na-achikwa akparamagwa ha. Iwu bu otu n'ime ihe bu isi dokpu nti na nchikwa usoro obibi ndu ndi mmadu. Tupu e nwee iwu Bekee ndi ocha webatara, e nwere usoro iwu n'omenala Igbo nke jikotara ndu, nkwenye na ekpemekpe ndi Igbo. Iwu omenala Igbo abughi naanị usoro nkiti kama o bu usoro nke jikotara odinala, odibendi na mmekorita mmadu na ibe ya. O na-enyekwa aka gbochie omume ndi na-eweta ntupo na nkato ma kpalie mmuo mmadu ka o na-eme ihe oma maka odimma obodo dum.

Usoro iwu omenala Igbo dabeere n'echiche banyere eziumume, nkwanye ugwu na nkwasị ike na mmekorita mmadu na ibe ya. Omumu banyere iwu n'omenala Igbo di nnukwu mkpa n'ihu na o ga-enye aka gosiputa etu ndi Igbo si eche echiche banyere eziumume na ajo omume. O ga-enyekwa aka gosiputa ndiche di n'etiti iwu omenala Igbo na nke ndi Bekee. O ga-eme ka a mata etu ndi si emeso onye dara iwu omume site n'imapu ya n'iwu.

1.2 Mbunuche na Usoro Nchocha

Mbunuche nchocha a bu ichoputa iwu omenala Igbo di iche iche ndi metutara mmekorita mmadu na ibe ya. Iji nwetazuo mbunuche a, di ka nchocha enweogu, anyi ji igba ajuru onu nke anyi gbara mmadu iri ndi sitere n'akuku ala Igbo di iche iche ma burukwa ndi maara nke ekwe na-aku n'ihu banyere omenala Igbo nakwa ihe ndi nchocha di ka umu afo Igbo a muru ma zukwaa n'ala Igbo nweta njiatule nchocha a ma jirikwa usoro nkowasi chikota ihe anyi choputara.

2. NTULEGHARI AGUMAGU

Isi nke a ga-eleba anya n'agumagu e derela banyere isiokwu a. Iji mee ka nke a di mfe ma kwe nghota, a ga-ekewa ntuleghari agumagu nchocha a na ngalaba ato ndi bu: Keechemeche, Keatutu na Kentule.

Ntuleghari kechemeche isiokwu a ga-agbakwasị ukwu n'ituleghari isiokwu gbara okpurukpu metutara isiokwu nchocha a. Ntuleghari keatutu ga-eleba anya n'atutu di iche iche metutara isiokwu a ma horo otu kachasi dabaa adaba a ga-agbakwasị ukwu iji chikota isiokwu a. Ebe ntuleghari kentule ga-atuleghari akwukwo agumagu ndi odee derela banyere isiokwu metutara nchocha a iji choputa ebe ha merurula nchocha. Nke a ga-enyere anyi aka imata ebe e nwere oghere nke e nwere ike iji nchocha a mechie.

2.1 Okpurukpu Isi Okwu Metutara Nchocha A

E nwere otutu echiche na okpurukpu okwu ndi metutara isiokwu a. Ha gunyere: iwu, Omenala, ikpenkwumoto na odibendi. O nweghi ka a ga-esi kwuo okwu banyere iwu n'omenala hapu ikpotu okpurukpu okwu ndi a ga.

2.1.1 Iwu

Iwu bu usoro a haziri ahazi nke e ji eme ka e nwee udo na ezi mmekorita n'etiti mmadu na ibe ya. Tupu mmepe anya abata n'ala Igbo, ndi Igbo nwere usoro a haziri ahazi nke na-adichaghi iche na nke ndi ocha ha ji ahụ na e nwere ezi mmekorita n'etiti mmadu na ibe ya. Otutu oge ndi Bekee na-eleghara iwu omenala Igbo anya, eleghi anya o buru maka e deghi ya ede. Mana o bu site n'iwu omenala ndi a ka e si nweta iwu niile e nwere n'ala Najirja taa.

Abayomi (2005) kowara iwu dika atumatu di iche iche e wekotara onu ndi e dere ede na ndi e deghi ede e ji eme ka udo di n'obodo. N'ikwado nke a, Obiwulu (2007) gara n'ihu kwuo na ihe a kporo iwu ga-akwadoriri ihe oma ma katoo ihe ojoo. O siru na iwu na-anabata ihe kwesiri ekwesi ma gbaruo ihu n'ebe ihe ekwesighi ekwesi di. Mgbe ndi nchocha na Oka iwu Okoli na-akparita uka banyere ihe bu iwu ka oka iwu a kowara iwu dika

"ụkpụrụ na atumatụ dị iche iche ndị na-ekpebi etu mmadụ si akpa agwa n'ihe gbasara ala, ezinaụlọ na mmekọrịta mmadụ na ibe ya". Site na nkowa a, anyị chọputara na ihe na-eme ka okwu bụrụ iwu bụ ka e si asọpụrụ ya n'obodo na ka o si achikwa omume ndị mmadụ n'obodo. Ihe nke a gosiri bụ na ma e dere iwu ede ma e deghi ya ede, ma ọ bụ nke sitere na mmepe anyị ma ọ bughị, iwu bụ iwu ma ọ bụrụ na ọ na-enwetazu ihe e ji maka ya tinye ya.

Obodo (2005) kwenyere na iwu bụ ụzọ e si eduzi obibi ndụ mmadụ. Ihe na-achị obodo ọ bụla bụ ụzọ ha si hazie nduzi nke obibi ndụ ndị mmadụ. Ụzọ ndị a na-egosiputa ma na-atuputa ụkpụrụ e si emegasi ihe dị iche iche n'obodo ahụ. Mgbe ọ bụla iwu na-akwado ihe ziri ezi ma na-emegide ajọ ihe, a na-asị na iwu ahụ dabara adaba. Iwu bụ ezigbo iwu ga-emetutarịrị ihe ndị mmadụ kwadoro ma ọ bụ nabata. Ọ bụrụ na e nweghi iwu a gaghi enwe ikpenkwumotọ (Oraegbunam, 2010). E kwesighi ime iwu maka ihe nrita nke onwe ma ọ bụ iji megide onye ọ bụla.

Umeogu (2012) kwuru na a kpọ usoro obibi ndụ ọ bụla iwu, ọ ga-enwerịrị mbunuche nakwa echiche ziri ezi nke onye ọ bụla maara na a ga-enwetazuli. A naghị etinye iwu iji kpagbuo ma ọ bụ gosi mmadụ nkari kama a na-etinye iwu iji gbazie, ma chekwa agwa (omume) ndị mmadụ maka odimma nke obodo. Ọ bụkwaghị ka e tinye mmadụ na nhụju anya ka e ji eme iwu kama ọ bụ iji hụ na udo na idinotu na-achị eze n'obodo ka e ji etinye ma ọ bụ eme iwu. N'ala Igbo, a na-eme ka onye ọ bụla mata ihe ndị obodo nabatara na ihe ha anabataghị ka onye ọ bụla ghara isi na ya amaghị n'ihu na o so n'otu n'ime nkuzi a na-enye ụmụaka malite oge a mụrụ ha. Ka ha na-eto, ha na-agbaso ụkpụrụ ahụ na-eto. A na-akuziri nwata ka ọ gbaa mbọ ghara ime ihe ala na-asọ nsọ site n'ime ka ọ mara ntaramahụhụ so ya.

Njamanze (2007 p.123) kwuru na "mbunuche iwu ọ bụla bụ iweta udo na ikpe nkwmotọ nakwa inye ndị mmadụ ugwu ruuru ha. Ihe mere ndị Igbo ji ekpe ndị mere ihe ojoo ikpe bụ iji mee ka ndị ozo mata na onye mere ihe ojoo nwere ntaramahụhụ na-eso ya. N'ihu nke a, onye ọ bụla na-enwe mkpachapu anya iji hụ na o nweghi onye ọ bụla na-emebi obodo bi n'akuku ya". Iji kwado onodu a, Okodo (2006 p.40) kwuru na "iji hụ na e nwere ikpe ziri ezi (ikpenkwumotọ), ndị Igbo na-eji ndidi eleba anya n'okwu onye ọ bụla e boro ebubo na o mere ihe ojoo". Ha na-akpo ndị akaebe ndị ga-abia gbaa akaebe banyere onodu ahụ. Ya bụ ikwu ma onye e boro ebubo o mere ihe a na-ebo ya ka ọ bụ na o meghe ya. A naghị ekpe ikpe onye mere ihe ojoo n'aka otu onye n'ihu ndị Igbo tūrū n'ihu si na "agwo otu onye hūrū na-aghō eke". N'ihu nke a, a na-enwe otutu mmadụ na-etinye onu n'okwu o bula tupu a chabie ikpe n'omenala Igbo. Onodu di etu a na-achọ ntachi obi na ndidi. Ikpe odinala Igbo nwere ike bido n'ezinaulo bata n'umunna si ebe ahụ baa n'ogbe nakwa obodo. Ndị Igbo na-ejikwa otu nzuzo na arusi di iche iche ekpe ikpe iji hụ na e nwetara ikpenkwumotọ tumadi mgbe ichoputa eziokwu hịara ahụ. Ha kwenyere na Ala bụ arusi kacha arusi niile n'ala Igbo n'ihu nke a, ọ na-ekpughe ihe nzuzo ndi mmadụ na-eme, (Isidien, 2020). Nchocha a hutara iwu di ka uzo obodo si ahazi ma na-achikwa omume ndi mmadụ iji hụ na e nwere udo na ezi mmekorita.

2.1.2 Omenala

Onebunne (2019) kowara omenala di ka usoro obodo di iche iche si eme ihe di iche iche. Nke a putara na obodo ọ bụla nwere ụzọ pụrụ iche ha si eme ihe nke obodo ozo anaghị agbaso. Nke a gunyere ihe ohuru na-abatagasi n'usoro obibi ndu ndi mmadu site n'obodo ozo. O doro anya na e nweela omenala ndi sitere agburu ozo bata na nke Igbo n'ihu mmekorita n'uzo di iche iche. Omenala obodo na-esite n'aka fere n'aka n'ihu nke a, ọ na-abu ndi okenye na-akpa agwa di iche iche, umuaka a na-ele ha ma na-amuru. Udechukwu (2016) na nkowa nke ya kwuru na e nwere ike ikowa omenala n'uzo di iche iche di ka o siri metuta onye. Ọ bụ nke a mere o ji kowaa omenala di ka mgbakota gunyere nke ihe niile mmadụ matara di ka nka, nkwenye na amamihe igwe mmadụ nwekoro onu nke ha na-ahafenyekwa n'aka umu ha. O wee si n'aka fere aka. Omenala bukwa ihe niile mmadụ mutara iji chekwaa akparamagwa ya di ka omume, nkwenye, nghota na amamihe ya. A na-amuta omenala amuta.

Ugbor na Onyegiri (2025) hutara omenala dika ihe na-eziputa ka ndi si eme, tinyere nkwenye. N'iga n'ihu, Oguejiofor, Ezeoliaku na Ilorah (2015) kwuru na omenala putara etu ndi si eme, etu ha si eke ekike, ihe ha-eri, udi egwu ha na-agba, udi abu ha na-abu, omume, na agwa ha na-akpa tinyere asusu ha. Omenala na-emetuta nkwenye, ekpemekpe na mmemme di iche iche ha na-eme. Ekwealor (2013) siru na omenala bu etu ndi si ebi ndu. Nkowa ya kwenyere na omenala na-emetuta odibendi na odinala obodo nke gunyere ihe ha na-eri na ihe ha na-aso nsọ. Na nkowa Onebunne (2024) Omenala putara omenammadu ya bu omume ndi mmadu. Ọ gara n'ihu kwuo na omenala megidere omenelu n'ihu na omenala na-emetutakarị Ala. Onebunne na Ezeako (2025) kwenyere na omenala di nnukwu mkpa n'igosiputa njirimara mmadu nakwa agamnihu obodo.

Nchocha a hutara omenala di ka uzo a haziri ahazi agburu ma ọ bụ obodo si ebi ndu iji kwanyere ala ugwu ma mee ka obi di Ndichie mma.

2.1.3 Oḍinala

Ezeuko (2009) kōwara oḍinala ndi Igbo ka etu ha si ebi ndu, nkwenye ha, etu ha si achikoba na-achika onwe ha, mmemme di iche iche ha-eme, nri ha na-eri, asusu ha egwuregwu ha na ekele ha. Nkōwa a mere ka o doo anya na oḍinala gunyere ihe niile a na-eme n'ala Igbo nke nwere nkwekorita oha na eze n'obodo ahụ. Nke a na-arutu aka na oḍinala Igbo na usoro mmeputa ya na-agbanwe site n'otu obodo ruo n'obodo ozo.

N'inyekwu nkōwa banyere oḍinala, Onyenō (2025) dere na oḍinala bu ihe dibu adi n'ala Igbo nke o nweghi onye mara mgbe o bidoro nakwa etu o si bido. O gara n'ihu kōwaa na oḍinala di okpu. Nkōwa ndi a na-eme ka anyi mata na oḍinala bu nwata tolite, o tokwuru. O bughi omenala niile a na-eme n'ala Igbo bu oḍinala n'ihu na e nwere omenala ndi e wubere n'oge ugbo a nke abughi oḍinala. Oḍinala Igbo gunyere ilu Igbo, ilu nwaanyi, ili na ikwa ozu, ike na iri ekpe, igu nwa ohuru aha, asusu ha na okpukperechi ndi Igbo.

Na nchikota nchocha a hutara oḍinala ka ihe ndi ahụ di okputorokpu nke obodo di iche na-eme nke nwere ike inwe ndiche site n'otu obodo ruo na nke ozo.

2.2 Atutu

2.2.1 Atutu Omume Oma

Omume bu etu mmadu si akpa agwa n'onodu di iche iche. O bu atutu omume na-eme ka mmadu nwe ike mata ihe di mma na ihe di njo ma horo nke o ga-eme n'oge di iche iche. O di mkpa ka anyi mata na o bu n'atutu omume ka a na-akpa banyere akparamagwa di iche iche. Dika Anscombe (1920-2001, Katan (1924-2004) siri kwuo atutu omume oma na-akowa na ihe na-enye mkpebi banyere ihe bu omume oma na nke bu omume ojoo bu akonuche mmadu. Kant kwenyere na ufodu omume ndi gunyere igbu ochu, izu ohi, itu asi na ihe ojoo ndi ozo abughi omume dabara adaba ma o buladi ebe ikpa agwa ojoo di otu a na-eweta anuri.

Ihe kwesiri ikpebi ma omume mmadu mere o bu omume oma ka o bu omume ojoo bu ka ndi mmadu siri huta ya. O bughi naani ka onye mere udi omume ahụ si chee ma o bu huta ya. Narveson (1998) kwadoro nke a mgbe o kwuru na omume oma ga-aburiri nke mmadu niile nabatara ma burukwa nke onye mere ya nwere afọ ojuju na ya. Mmadu niile na-erite uru site n'omume onye ozo mere. Mmadu enweghi ike noro naani ya n'enweghi mmekorita ya na onye ozo. Mmekorita mmadu na ibe ya na-eme ka ndu di utu ma kwekwa obibi. Gale (2006) kwenyere na usoro nhazi omume mmadu na-egosi ihe mmadu kwesiri ime na oge o kwesiri ime ya. O gara n'ihu kwuo na Chineke kechara onye o bu la nye ya onyinye nke icheputa ihe n'enweghi mmanye o bu la. Kama o di mkpa ime nke a n'emegideghi onye o bu la.

Atutu a dabara adaba maka nchocha a n'ihu na o lekwasiri anya n'ezi mmekorita nke ohanze n'agbanyeghi na Kant kwuru na mmekorita ohanze nwere ike bute ogbatauhie. Atutu omume oma kwagidere nsiniwu na mbamuru di ka ihe kacha di mkpa na nwetazu nke omume oma. N'atutu a, e nyere onye o bu la ohere inwe mkpebi ihe o ga-eme di ya mma. O bughi maka na o ziri ezi n'iwu kama maka odimma nke ohanze. Mana ihe iri mperi nke atutu a bu na o lekwasikariri anya n'ihu otu onye ga-eme nye ohanze kara ihe ziri ezi ohanze ga-eme. N'ihu nke a, a gaghi eji ya chikotalie omume nke ohanze. A gaghikwa eji ya gbazie ma o bu hazie omume ohanze.

2.2.2 Atutu Mmekorita

Atutu mmekorita di ka Seidman (2016) siri kōwaa ya bu usoro a haziri ahazi ma o bu nkwenye iji gboo nsogbu ma o bu nwee mkpebi ihe a ga-eme tumadi n'ihu metutara onodu mmekorita ohanze. O hutakwara atutu a di ka ihe di mkpa ibata n'echiche mmadu iji nweta nghota na nkowa banyere onodu mmekorita ohanze. Mgbe o bu la choro inye nkowa banyere ihe nhiahu ma o bu nsogbu metutara mmekorita ohanze, o bu atutu mmekorita na-abia n'uche (Umeodinka, 2020).

E wepu iju ajuju ihe mere ndi mmadu ji biri etu ha si biri ugbo a, atutu a na-elekwsikwa anya n'ihu metutara enwem ike ochichi, nhazi odidi obodo nakwa uzọ nsieme nke ohanze (Callinicos, 1999). O bu site n'atutu mmekorita ohanze ka e si atule ka mmadu na ibe ya si enwe mmekorita. O na-enwekwa mmasi ikowa ka mmekorita mmadu na ibe si enwe mgbanwe site n'oge ruo n'oge n'obodo di iche iche. O bukwaa ya bu ngwaoru e ji atule mgbanwe ndi a.

Atutu mmekorita ohanze di ka ihe sitere na nkowa banyere omume ndi mmadu nke metutara mmekorita, ndorondoro ochichi na nsirihuwa ndi mmadu. Callinicos (1999) siri na a na-eji atutu a atule omume obodo di iche iche. N'inyekwu nkowa banyere atutu mmekorita ohanze, Harrington (2004) kwuru na o bu igbaso usoro sayensi tlee usoro mmekorita ohanze na obibi ndu. O na-emetuta echiche banyere etu obodo si enwe mmepe na mgbanwe site n'oge ruo n'oge nakwa ihe ndi ozo metutara mmekorita ohanze.

O doola anya na atutu mmekorita ohanze bu usoro a haziri ahazi nke a na-esi amata ka ndi mmadu na-esi akpa agwa. Atutu mmekorita ohanze bu atutu metutara oha obodo. Clammer (2012) kōwara oha obodo di ka

igwe mmadu ndi bikotara onu na-ekekoriata otu obodo na omenala. O kwuru na omenala na-egosiputa nkwenye ndi mmadu n'ebe ihe ndi a na-ahụ anya na ndi a naghị ahụ anya di. N'ihia nke a, atutu mmekoriata ohanze na-agba mbo ikowa ka ndi mmadu si enwe mmekoriata n'etiti onwe ha ma o bukwanu na gburugburu ebe obibi ha.

Atutu a bara uru nke ukwu n'ihia na o na-enye nkowa ka mmadu na ibe ya si enwe mmekoriata n'etiti onwe ha nakwa ha na gburugburu ebe obibi ha. A na-eji atutu a akowa ihe mmadu maara banyere onodu digasi iche iche gbara mmadu gburugburu nakwa ka nke a si emetuta omume ha. O na-enyekwa aka inye nguko banyere echiche mmadu na omume ya n'ebe omenala di. Di ka Sanderson (2010) siri kowaa ihe a kporo atutu mmekoriata ohanze na obodo na-elekwasị anya n'omume mmadu na echiche ya nke na-emetuta ka o si ahuta omenala. O na-enyekwa aka n'ikowa ka uburu mmadu si aru oru n'ihia banyere mmekoriata obodo na ohanze nakwa omenala. Ka osila di, o bughi naani mmekoriata mmadu n'ohanze nakwa omenala bu naani ihe na-ahazi omume mmadu. Ihe ndi ozo gunyere: agburu, abumoke, na obodo onye siri puta na-emetutakwa echiche na akparamagwa ya.

Atutu mmekoriata ohanze na obodo na-enyekwa aka na mgbasaa ozi na mmekoriata mmadu na ibe ya. Atutu a na-akuku niile metutara obibi ndu mmadu. Uzo e si agbanwerita nzisa ozi, akuko, mmetuta mmadu nwere na echiche na-adabere n'atutu a. O na-egosi na omenala di iche iche obodo na-emegasi bara nnukwu uru n'iwulite echiche mmadu. N'ikwado nke a, Lantolf (2000) kwuru na o bu atutu a na-enye ntuzi aka ka ewumewu ufodu di ka ulo akwuko, na mmuta si aru oru n'uto na mbawanye nke mmadu. Atutu a na-enye aka ikowa ka mmekoriata nke mmadu na ibe ya si emetuta mmuta ya. Mgbe mmadu na onye ya na ya nwere otu omenala mekoritara, a na-enwe mgbanwe nakwa uto na mmuta. Nke a na-egosi na mmekoriata na mmuta na-arụ nnukwu oru na usoro obibi ndu ndi mmadu (Lantolf, 2000). Mmekoriata mmadu na ibe ya di nnukwu mkpa na mbawanye nke mmuta. Di ka Lantolf siri kowaa, mgbe anyi na ndi ka anyi mara ihe ufodu nwere mmekoriata o na-enye aka ime ka anyi mmuta ihe ndi anyi amabughi na mbu. Mmuta ndi a nwere ike bia site n'asusu ma o bukwanu uzo nzisa ozi ndi ozo. Nke a na-enye aka n'uto nke mmadu tumadi n'ebe o metutara omenala ebe onye ahụ hutara onwe ya. Onye di etu ahụ na-esite n'uzo di etu a esonye n'ihia di iche iche a na-eme n'ogbe ebe o bi.

Vygotsky (1978) kwuru na atutu mmekoriata mmadu na obodo enwetela nnukwu enyemaka nye mbawanye nke amamihe nke mmadu. N'ikowa nke a, o kwuru na mmuta anaghị akwu otu ebe kama o na-enwe ngawanye na mgbanwe site n'oge ruo n'oge. Uzo kacha mma isi choputa ihe mmadu mutara bu itule ihe o ga-emeli naani ya na ihe ndi o ga-emeli oge ya na ndi ozo na-emekota ihe. Nke a na-egosi ihe mmadu maara na ngawanye nke mmuta ya.

N'ihia banyere amumamu na iji mmuta mee ihe n'egwuregwu, atutu mmekoriata oha di ezigbo mkpa. O na-arụ ka ihe mgbakwasị ukwu n'inweta ajuju nchocha. Atutu a na-enyekwa aka n'ikowa njatule iji mee ka e nwetacha ozi di mkpa nke na-eme ka a mata ihe omimi di n'egwuregwu ufodu. O na-eme ka ndi mmadu mara ihe ha amabughi na uzo ha ga-esi nwe ike were ihe ha nwetara na nchocha gboo mkpa n'obodo. Atutu a na-emepe anya ndi mmadu ka ha nwee ike huta ihe n'uzo di iche na ka ha si ahuta ya na mbu iji nyere ha aka inwe mkpebi ziri ezi banyere onodu ga-enyere ezinaulo na obodo aka inwe mmepe. Macionis na Linda (2010) kwuru na atutu a na-akowa ihe na-eme n'obodo tumadi inye aka kowaputa ihe kpata ya n'uzo doro anya. Atutu a na-enyekwa aka icheputa ihe ga-eme n'odinihu site n'ihia a hutara na-eme ugbo a Craig (2002). A na-esitekwaa n'ihia e nwetara n'atutu a eme ka ewumewu di ka ezinaulo, mmuta, ekpemekpe, ezumike, akunauba, mgbasaa ozi, ndorondoro ochichi na egwuregwu nwe mmekoriata n'uzo a ga-esi nweta nsiniwu nke obodo. Mgbe e mere nke a oha obodo na ihe niile di na ya ga na-arụ oru n'uzo dabara adaba. Iwu omenala Igbo na-enye aka n'iduzi omume ndi mmadu iji horo omume ha ga-eme n'oge di iche iche iji gboo mkpa ndi mmadu nakwa nke obodo.

N'aka nke ozo, e wubere atutu a n'echiche nke kwenyere na a na-enwe nkwekoriata n'etiti ufodu ewumewu ohanze nke a na-ahuta n'obodo iji mee ka ha rukoo oru. Otu ihe mgbaru ihu di n'atutu a bu na mgbe ufodu iwu omenala na-ewetara ufodu mmadu mkpagbu. Ihe na-ebute onodu di etu a bu enweghi nhatanha n'uzo e si ahuta usoro iwu. N'ihia nke a iwu nwere ike imegide ufodu **mmadu ebe ndi ozo na-enweta uru na ya.**

2.3 Kentule

Ufodu ndi nchocha emela nchocha banyere iwu n'uzo di iche iche. N'ebe a, ka anyi ga-atuleghari nchocha ndi a iji mata ka ha na nchocha nke a siri yite onwe ha nakwa ka ha si di iche. Nchocha ndi anyi ga-atuleghari gunyere: Ndubuisi (2010), Umeogu (2012), Isidien (2021) Akpulu (2021), Nwobodo (2024).

Ndubuisi (2010) mere nchocha banyere ihensu na Afirika na nchekwa ohia. Mbunuche nchocha a bu ichoputa uru ihensu di iche iche bara. E ji usoro nkowasi chikota njatule e nwetara site n'igba ajuju onu. Nchoputa nchocha a gosiri na omenala ihensu na-enye aka n'ichekwa ohia, osisi na umu anumanu ndi bi n'ohia. Nchocha a na nke anyi na-eme ugbo a yitere onwe ha n'ihia na ha abuo metuchara iwu diiri ihensu mana ndiche ha bu na

nchọcha nke a elebaghi naanị ihe nso anya kama ọ gakwuru n'ihu leba anya n'iwu n'omenala e nwegasiri na mpaghara di iche iche n'ala Igbo.

Umeogu (2012) mere nchọcha banyere onodu iwu na ikpenkwumoto n'omenala Igbo. Mbunuche nchọcha a bu ichoputa usoro ndi Igbo si ekpe ikpe. E ji igba ajuju onu nweta njatule e ji mee nchọcha ahụ. Nchoputa nchọcha a gosiri na omenala Igbo na-akwagide ikpenkwumoto. Nchọcha a yitere nchọcha nke ugbo a n'ihu na ha abuo lebachara anya n'iwu di ka o si metuta omenala Igbo. Mana ndimiche ha bu na nchọcha nke ugbo a na-achọcha banyere iwu n'omenala Igbo ebe nchọcha Umeogu na-atule ka e si eji iwu omenala Igbo eme ihe.

Isidien (2021) mere nchọcha banyere ka e si eji iwu omenala Igbo achikwa omume ndi mmadu. Mbunuche nchọcha a bu ichoputa uzo di iche iche e si e si eji iwu omenala Igbo achikwa akparamagwa ohanze. E ji nleta osonye na igba ajuju onu nweta njatule e ji mee nchọcha a. Nchoputa nchọcha a gosiri na iwu omenala bu uzo dabara adaba e ji achikwa omume ndi Igbo kama ọ na-alazi azu ugbo a. O choputakwara na otutu mmadu na-enwezi mmasi n'iwu Bekee karija n'iwu omenala Igbo. Nchọcha ahụ na nchọcha nke ugbo a yitere onwe ha n'ihu na ha abuo gbadochara ukwu n'iwu omenala Igbo mana ndimiche ha bu na nchọcha nke mbu na-atule ka e si eji iwu omenala Igbo achikwa ndi mmadu mana nchọcha nke ugbo a lekwasiri anya n'iwu omenala Igbo n'uzo di iche e si amapu mmadu n'iwu ma o mee ihe ojoo.

Nwobodo (2024) mere nchọcha iji tulekorita usoro iwu omenala Igbo na nke oge ugbo a. Mbunuche nchọcha ya bu imata uzo di iche iche e si achikwa omume ndi mmadu n'oge ochie ma tulekorita ya na nke ugbo a. Nchọcha a ji igba ajuju onu na akwukwo agumagu e nwetagasiri n'oba akwukwo mere ngwa nchọcha o ji nweta njatule ya. Nchoputa nchọcha a gosiri na usoro ndi Igbo si achikwa omume mmadu n'oge ochie dabara adaba karija nke oge ugbo a. Nchọcha abuo a yitere onwe ha n'ihu na ha abuo rytuchara iwu omenala Igbo aka mana adimiche ha bu na nchọcha Nwobodo (2024) na-atulekorita usoro e si e ji iwu omenala achikwa omume ndi mmadu n'oge ochie nakwa nke oge ugbo a ebe nchọcha nke ugbo a na-achọcha banyere iwu n'omenala Igbo nakwa uzo mmapu n'iwu.

3. NTUCHA IWU METUTARA MMADU NA IBE YA

Obodo o bula nwere nsiniwu na uzo di iche iche ha si enweta ma na-echeke omume oma na ezi ndu. Iji hu na onodu di etu a digidere, a na-eweputa ukpuru di iche iche nke onye obula na agbaso. Obodo na-enwekwa uzo di iche iche ha si ata onye agaghi ije n'uzo kwesiri ekwesị ahuhu iji doo ndi ozo aka na nti. Udi ido aka na nti a na-eme ka onye o bula na-agbara omume ojoo oso.

Ndi Igbo na-ejikari mmapu n'iwu egosi onye mere ihe ojoo na ihe o mere adighi mma. Mmapu n'iwu bu uzo a na-esi ekwapu mmadu n'ebe ndi ozo no mgbe a mapuru mmadu n'iwu, onye ahụ na ndi mmadu anaghi enwe mmekorita n'udi o bula. O na-anoro onwe ya. Oge ufodu a na-achupu onye di etu ahụ n'obodo site n'igwa ndi obodo ka ha na onye ahụ ghara inwe mmekorita, n'udi o bula (Akpulu, 2021).

Site n'oge ruo n'oge ndi Igbo na-eji ntaramahuhu eme ka ndi mmadu n'asopuru iwu na-achi obodo. Ntaramahuhu bu uzo obodo ma o bu otu si egosi na ha anabataghi omume mmadu mere. E nwekwara ike huta ya di ka usoro e si agba omume ojoo n'anwu iji gosi na o bu ihe a juru aju ma burukwanu ihe obodo anabataghi. Ndi Igbo na-ejikwa omume di iche iche egosiputa nnabata maka omume oma. Omume ndi a gunyere ekele, ojija, ikwe n'isi, ikwe n'aka na kwa ndi ozo. Nke a putara omume nwere ike di mma ma o bukwana di njo. Mgbe elu bu ala osa oge enweghi ulo ikpe, e nweghikwa ndi okaiwu na ndi okaikpe bu ndi na-ekpe ikpe ma na-amakwa mmadu ikpe. O bu oha obodo na-egosiputa na ihe mmadu mere adighi mma. A na-eme nke a malite n' ezinaulo banye n'umunna site ebe ahụ banye n'onumara ruokwa n'oha obodo.

Maazi Nwakama Ogonna onye Mbanọ nke di na steet Imo, anyi gbara ajuju onu mere ka anyi mata na mmadu na onye ya na ya bu nwanne n'obara inwe mmeko edina bu aru na Mbanọ. Nwoke na nwunye nwanne ya nwoke ka no ndu inwe mmeko edina bukwana nnukwu aru. O buru na ihe di etu ahụ mee, a ga-amapu nwoke ahụ n'iwu, gwa ya ka o kwaa ala n'ihu a o buru na o kwaghi ala, o ga-anwu tupu onwa isii agacha. Ihe e ji akpu aru di etu a bu "Abonashia". Abonashia bu obere abo a na-azuta n'aka ndi na-ere ihe e ji achu aja. E weta abo ahụ, onye ahụ mere aru ga-eje jide nchekiriche, agbisi, ejula na umu ahuhu ndi ozo bi n'ala wujuo ha n'ime abo ahụ. Ihe mere e ji eweta ihe ndi a bu makana ha bu ihe ndi bi n'ala ahụ e meruru.

O buru na e wetacha ihe ndi a, a ga-akpota nwoke na nwaanyi ahụ kpara aru a n'etiti nnukwu ahia obodo a na-akpo Afọ Umuenyi, gbaa ha oto n'ihu ohanaze, ghokwasị ha agbara malite kwara egwu ikpe. Ha gbachaa egwu ahụ, a gooro ha ofo ka Ala hapu igbu ha. Ha ekwezie nkwa na ha agaghi emekwa omume di etu ahụ ozo. N'ikwado nke a, Lolọ Iwuchukwu Chinasa onye Umuanunu Nsu nke di n'Ehime Mbanọ mere ka anyi mata na o buru na nwoke na nwaanyi otu nne muru enwee mmeko edina ma ju ikwa ala di ka iwu obodo siri di, a ga-amapu ha n'iwu. Oge ufodu a chupu ha n'obodo. Mana nke kacha njo bu na onye obula n'ime ha buru uzo luo di ma o bu nwunye mta nwa, onye nke ozo agaghi atu ime ganye na o kwaa ala.

Ọ bụrụkwanụ na nwoke dinaa nwa ya nwaanyi, a ga-akpota nwoke ahụ, gbaa ya ọtọ tee ya uny n'ahụ ya niile, nyanye ya ọmụ nkwa n'olu kpọlaa ya ikwunne ya. Ebe ahụ ka ọ ga-ebi ruo mgbe ọ nwurụ.

Nsọ dị etu a na-enye aka ime mmadụ nwee njikwa nke onwe n'ihe banyere inwe mmekọ edina n'ihu mmadụ na ezinaụlọ ya ihe ihere na aha ọjọọ. O nweghikwanụ onye choro ka e were ụdị omume a mara ezinaụlọ ya.

3.1 Mmadụ na nwunye nwanne ya inwe mmekọ Edina

Chinweoke Osondu bụ onye Agulụ nke dị a steet Anambara, anyị gbara ajujuonu kwuru na ọ bụrụ na mmadụ na nwunye nwanne ya maobu nwunye otu onye n'umunna ya enwee mmekọ edina, ọ bụrụ na a choputa, ndi umunna ahụ ga-achupu nwoke ahụ n'obodo ahụ nke na ya na ndi obodo ahụ agaghikwa enwe mmekorita ozo ganye na ọ nwuo. Mgbe a na-achupu nwoke ka a na-achupukwa nke nwaanyi ya na ya nwere mmekọ edina ahụ. Nwaka Chimezie onye Olu nke steet Imo kwadoro nke a n'ihu na o mere ka anyi mata na nwoke na nwunye nwanne ya inwe mmekọ edina bu aru kacha aru n'obodo ha. O siru na otutu oge, oria na-akpalite otu onye n'ime mmadụ abuo ahụ nwere mmekọ edina ji onu ya kwuputa ihe ha mere. O buri na o kwuru ya n'ebe otu onye no, onye di etu ahụ agaghi agbachị nkiti ma o bu zoo ya kama o ga-agwa oku ekwe obodo ka o kuo ekwe ka mmadụ niile zukoo. Mgbe mmadụ niile zukoro, o ga-agwa onye ahụ kwuburu ihe ahụ ka o gwa oha obodo ihe ahụ o gwara ya na nzuzo. Onye ahu ga-eji onu ya gwa oha obodo na ya na onye di etu a nwere mmekọ edina. Ihe na-esochi nke a bu ikpopta onye o kporo aha juo ya ma o bu eziokwu. Otutu oge, onye a kporo aha anaghi ago ago malite oge ahụ ndi obodo ga-achupu ya, o gbaga ikwunne nne ya gaa biri ganye na ọ nwuo. O buri na ọ nwuo, ndi obodo ahụ agaghi eje olili ya n'ihu enweghi ihe jikotara ha na onye ahụ mere aru ma n'onwu ma na ndu.

N'inyekwu nkowa n'ihu banyere iwu mmekọ edina Maazi Okorie Asiegbu onye Umuacha nke di n'okpuru ochichi ime obodo Isiala Ngwa Sautu mere ka anyi mata na onye ya na nwa ya nwaanyi nwere mmekọ edina mere nnukwu aru. A na-amapu onye di etu a n'iwu. Oge ufodu ala na-akugbu ya n'ihu na o meruru ala. Mana oge ufodu onye di etu a nwere ike gbaga ikwunne ya, ndi ikwunne ya achupu ya n'ihu na ha anaghi anabata onye mere aru. Nwata nwaanyi ya na nna ya mere ihe di etu ahụ na-enwekari nsogbu nke nwere ike mee ka o nwuchuo onwu. O buri kwanu na nwata nwaanyi ahụ anwughi enweghi onye obula ga-alu ya ma o buri na o kwaghi ala iji medaa ndichie obi maka abumonu aru ahụ o mere ga na-eso ya ebe o bula o no.

3.2 Nwanne Nwanne Inwe Mmekọ Edina

Nwokeke Nwavo onye Oka di na steet Anambara anyi gbara ajujuonu siru n'udi mmekọ edina a bu ibeene. O sikwara na nke a bu aru kwọ nwa n'azu. Na nkowa ya, o kwuru na o buri na nna na nwa ya nwaanyi, nwanne na nwanne, nne na nwa ya nwoke ma o bu ndi sitere n'otu ikwunne ma o bu ikwunna nwee mmekọ edina na oha obodo na-ahuta ya di ka aru, n'ihu nke a, a ga-akpoputa ndi di etu a, gbaa ha oto, were omu nkwa yiwe ha n'ukwu; kpogharja ha n'obodo niile. E mechara nke a, a na-edupu ha n'agbata obodo ahụ na mba oso were chuo ha kpam kpam n'obodo ahụ. Ndi di etu a bu n'ajo ohia ka ha ga-ebi, ha agaghikwa abata n'obodo ahụ e siru chupu ha ozo ganye na ha anwu.

3.3 Idakpo Nwaanyi n'ike

Olovo Ali onye Ogwu nke steeti Enugwu bụ onye anyi gbara ajujuonu kwara idakpo nwaanyi di ka inwe mmekọ edina n'ike. Nwaanyi a dakporo n'ike enweghi mmaji na mmekọ edina ahụ, mana nwoke mere ajo ihe di etu a jiri ike ya were dina ya. Oge udi ihe a mere, a na-enye nwoke ahụ ntaramahuhu site n'imanye ya ka o kwuo ugwo isi nwaanyi ahụ o dakporo. O buri kwanu nwunye mmadụ ka o dakporo n'ike, onye di etu ahụ na-eji ala ubi chara acha nke ndi Ogwu na-akpo ubi were kwuo ugwo idakpo nwunye mmadụ. Mgbe o mechara nke a, o ga-abiakwa mekwa ala nke o meruru site n'ichu aja ima aka n'obi. O buri na nwoke dakporo nwaanyi achoghi ime ihe ndi a gwara ya ka o mee, a ga-agba ya oto, kee ya omu nkwa n'ukwu, kpugharia ya n'obodo niile. A ga na-agu ma na-akukwara ya egwu mgbe o na-agaghari n'obodo. Ihe e ji eme ihe ndi a niile bu ka e wee mee nwoke dakporo nwaanyi akaje ma mekwa ka ndi ozo hapu itinye aka ha n'idakpo nwaanyi.

3.4 Igbo Ochụ

Igbo ochu bu nnukwu aru n'ala Igbo (Isidien, 2024). Ndi Igbo kwenyere na mmadụ kwesiri ibu onye nche nwanne ya mana o buri na mmadụ kwesiri ibu onye nche nwanne ya, egbuo nwanne ya, a na-ahuta nke a ka nnukwu aru megidere mmadụ na ala nke bu Agbara nwe ihe niile di ndu (Akpulu, 2021).

Chinweoke Ozondu onye Agulụ nke di na steeti Anambra anyi gbara ajujuonu mere ka anyi mata na o buri na a choputa ma mmadụ ji mma maobu egbe gbuo mmadụ ibe ya ma o bu kwanu higbuo/tigbuo mmadụ na onye di etu ahụ na-agba oso ochu iji gbanahu mwakpo nke ndi ntrobja. Onye ahụ ga-ebi n'obodo ozo o pekata mpe afọ iri. Afọ ole onye di etu a ga-anọ ebe o gbagara na-adabere na mkpebi ndi obodo ya. Mgbe o nozuru afọ ole obodo kpebiri, o ga-esite n'aka otu

onye ezi na ụlọ ha kpọọ ndị Nri ka ha bịa kpọọ arụ ịjị hichapụ ọbara ọ kwafuru. Nke a bụ ịjị medaa ala obi. A ga-emeriri nke a tupu ya na ndị obodo enwee mmekọrịta n'ụdị ọ bụla. O mekwara ka anyị mata na ọ bụ naanị ndị Nri ka ọ bụ ọrụ ha ịkpụ arụ n'ala Igbo gbaa gburugburu.

Ụzọma Elom onye Afikpo nke steet Ebonyi anyị gbara ajuju ọnyị mere ka anyị mata na ọ bụrụ na ọchụ e gburu bụ site n'iji egbe ezuohi, a na-ahụta ụdị arụ a dika nke megidere obodo Afikpo niile. Etu e si gbuo ọchụ ahụ bụ ihe ọha obodo na-elekwasị anya wee nwee mkpebi ihe a ga-eme onye gburu ọchụ ahụ. Ọ bụrụ na onye gburu ọchụ ahụ bụ onye ohi, a maara amaara ma ọ bụkwanụ onye na-eyi ndụ ndị mmadụ egwu, a na-enye ya ntaramahụhụ dī egwu dika ili ya na ndụ, ma kunye osisi oji n'elu ili ya ịjị hụba ili ya ama. Nke a na-abụ ihe idọ aka na ntị nyere ndị ọzọ. Tupu e nye onye gburu ọchụ ụdị ntaramahụhụ a, ndị ikwunne ya ga-enye nkwa ha, ọtụtụ oge a na-achụpụ ndị gburu ọchụ n'obodo ka ha na ndị obodo ghara inwe mmekọ ọzọ.

N'otụtụ obodo n'ala Igbo, mmadụ igbu nwanna ya bụ nnukwu arụ nke na a ga-achuriri aja ịjị kpochapụ ya nakwa imeda ala na ndiichie obi ka ha ghara imalite gbusisiwe ndi umunna ahụ. Nke a kwadoro ihe Amadi (1982) kwuru si na ọ bụrụ na mmadụ egbuo ọchụ n'otụtụ obodo dīgasị na mba Afriika, a na-eme ka onye ahụ gburu mmadụ nwụọkwa etu onye o gburu siri nwụọ ịjị kwọ ụgwọ onye o gburu.

Ume Nweke onye Aguata nke dī steet Anambara kwuru na igbu ọchụ bụ nnukwu arụ n' Aguata nke na ọ bụrụ na onye ọ bụla egbuo ọchụ, a na-akpuru ya kpunye ezi na ụlọ onye o gburu nwanne ha ka ha mee ya ihe masiri ha. Chimezie Nwaka, onye Olu nke dī na steeti Imo anyị gbara ajujuonụ mere ka anyị mata na ọ bụrụ na mmadụ egbuo ọchụ n'Olu, ọ bụrụ na e jide onye ahụ ozugbo o mere nke a, a ga-egbu ya site n'ikwugbu ya. Mana ọ bụrụ na onye ahụ gburu ọchụ gbapuru nke na e jideghị ya, ọ ga-agbaga obodo ọzọ nọ opekataampe afọ atọ tupu ọ loghachi n'obodo ya. Mgbe ọ loghachiri, enweghikwa onye ga-enye ya nsogbu ọzọ.

Igbu ọchụ bụ mmadụ iwepe ndi mmadụ ibe ya ma ọ kpachara anya ma ọ kpachaghị anya. N'Themboji dī na steet Anambara nakwa obodo ndi gbara ya gburugburu, onye ọ bụla gburu ọchụ ga-ebu ụzọ gbaa ọsọ ọchụ. Igba ọsọ ọchụ bụ isi n'obodo gbapụ gbaga obodo ọzọ biri. N'Themboji, onye gbara ọsọ ọchụ na-anọ ebe ọ gbagara ọsọ ọchụ ruo afọ asaa. Mgbe ọ nozuru afọ asaa, ọ ga-abia gwa onye bụ okenye n'umunna ha na ya choro iloghachi. A ga-agusisiri ya ihe dī iche iche ọ ga-eweta, a ga-eji kwaa ala. A na-akpọ nke a ịkpụ arụ. Ihe ndi e ji eme nke a gunyere ebule, ehi, ewu, oji, ji na ihe ndi ọzọ. Ọ ga-ewetariri ihe ndi a, e mee mmemme e kwesiri ime tupu onye gburu ọchụ aloghachi n'obodo ọ noro gbuo ọchụ. Ọ dī mkpa ka a mata na ọ bụ ndi ezinaulo onye gburu ọchụ na-eweta ihe niile a ga-eji lie ozu onye nwanne ha gburu.

N'ikwado nke a, Ihedi Okorie onye Eziamaka Lokpaukwu anyi gbara ajuju ọnyị mere ka anyi mata na e nwere usoro e si akwa ala mgbe ọ bụla e gburu ọchụ. Ọ sirị na ihe mbu a na-eme bu na onye ahụ gburu ọchụ ga-agbapụ n'obodo ahụ gbaga obodo ọzọ. Mgbe ọ gbapuru, ndi umuada ga-agaghari n'obodo ahụ tie mkpu ọchụ. E mechara nke a, ndi nwanne ha gburu ọchụ ga-achota otu onye okenye ha ga-ezi ozi ka ọ gakwuru ndi e gburu nwanne ha ka ha yite agba mgbe ha ga-ezukota ikwu etu a ga-esi kuo ọchụ ahụ. Ọ sirị na a na-akpọ nke a mkporita ihu. Ọ gakwara n'ihu mee ka anyi mata na ihe e ji akụ ọchụ n'obodo ha bụ mkpi. Mgbe a na-akụ ọchụ ahụ, a na-eweta mkpi atọ, a na-ahigbu otu n'ama obodo ahụ, higbuo nke ọzọ n'uzo ahia obodo ahụ biazie higbuo nke atọ n'uzo obodo ahụ si eje ugbo. Ubochi ọ bula a higburu nke ọ bula, a ga-erichariri ya ubochi ahụ. Umụ nwaanyị anaghị eri anụ ewu ahụ.

3.5 Ibu/Ikpa/Ime Nshi

Nwabueze Enwu onye steet Ebonyi anyi gbara ajuju ọnyị kowara ime nshi dika mmadụ iga na dibia gwota ogwu ojoo ma were ya gbuo mmadụ. Ọ sirị na nke a bụ arụ ka arụ na steet Ebonyi. Ọ sirị na onye ọ bula na-eme nshi nwuo, a naghị eli ya eli kama a na-eburu ya kee ya n'ogugu buru ya gaa n'ajo ohia tufuo ya. Etu e si amata onye na-eme nshi bu na ọ buri na onye ọ bula a nuru na ọ na-eme nshi, ndi okenye na-ewere oji, nzu na azu a mikporo amikpo goo ofo n'ebe ozu onye ahụ no ịjị rịo ndiichie ka ha nabata ya nke oma n'ala mmuo. Mgbe ha mechara nke a, ọ buri na onye dī etu ahụ na-agwo nshi, ngwere ga-esi ebe mmadụ amaghị puta bia na-agaghari ebe ahụ a dowara ozu onye ahụ. Nke a mee, onye ọ bula ga-amata na aka onye ahụ nwuru anwu adighi ocha mana ọ buri na aka ya dī ocha, ngwere agaghị abia nso ebe ahụ kama anụ ụlọ dika okuko maobu ewu nwere ike na-agaghari ebe ahụ.

Ọ buri onye na-aga uka Kraist, oge ndi uka na-ekpe ekpere ha ngwere ga-aputakwa na-agaghari gburugburu ebe e dotere akpati ozu onye ahụ ịjị gosi na ọ na-eme nshi mgbe ọ ndu. Ọ buri na a hụ ngwere ahụ, ma ndi uka, ma ndi ọzọ ga-ekuli hapu ozu ahụ lasaa. A ga-ebupute ozu ahụ n'akpati were ogugu kee ya buri ya ga tufuo n'ajo ohia. Mana tupu e mee nke a, ndi nwe onye ahụ ga-eweta otu ewu, otu oke okuko (oke okpa) mbaji asato na nkwa ocha. Mgbe a tufuchara ozu ahụ n'ajo ohia, a ga-anọ n'ebe e si abata n'ezi onye ahụ sie ji ahụ na ewu ahụ ma nusaa mmanya ahụ. Iwu a ka dī ire na Noye Ikwo nke Steet Ebonyi ruo taa.

N'Afikpo nke steet Ebonyi, ọ buri na a choputa na mmadụ gworo nshi/nsi wee gbuo mmadụ, a na-amanye ya ka ọ nyo iyi ịjị gororo onwe ya tumadi ma ọ buri na ọ na-ago ago na ya emeghi nshi ọ bula. Mgbe ọ nuru iyi, ọ ga-anwu tupu otu afọ mana ọ buri na ọ nwughị a mara na aka ya dī ocha. Ọ burukwanu na onye ahụ e boro ya ebubo na o jiri nshi gbuo anwuola, a na-amanye ya ka ọ nyo miri e ji saa ozu onye ahụ ahụ. Nkwenye dī na nke a bụ na ọ buri na aka onye ahụ adighi ocha, ọ ga-anwu tupu otu afọ malite ubochi ahụ ọ nuru mmiri ozu ahụ. Mana ọ buri na ọ nwughị, a mara na aka ya dī ocha. (Elechi, 1999).

Onye ọ bula gworo nsi n'ala Ngwa mere nnukwu aru. Onye ọ bula e boro ebubo na o mere nsi na-aputa n'ama obodo, e bute mmuo ma ọ bụ agbara noro n'ihu ya juo ya ma o mere ihe e boro ya ka ọ buri na o meghe ya. Ọ buri na o mere ihe ahụ

e boro ya ma ñuọ iyi asị na ya emeghi ya, ọ ghaghị ịnwu tupu oge a tụtụ ọnu eruo. Mana ọ bụrụ na o meghi ya, ọ ga-ebiri ndụ ya gawa.

N'ikwado nke a, Obinna Okwuchi onye Arongwa nke dị na steet Abja mere ka anyị mata na mgbe elu bụ ala ọsà na ara na-agba onye ọ bụla gworo nsi. Onodu dị etu a mere ka udo na ezi mmekọrịta dị n'etiti mmadụ na ibe ya. Ọ dighịkwa onye ọ bụla na-atụ ibe ya egwu.

3.6 Igba Ama Asị

Elendu Uka onye steeti Imo anyị gbara ajuju ọnu kwuru na igba ama asị bụ mmadụ ibokwasị onye ọzọ ihe onye ahụ emeghi ma gbadosie ukwu ike n'ala na-ekwu na onye ahụ mere ihe o meghi. Nke a bụ ihe ọjọọ jogburu onwe ya. Otutu oge ama asị na-abia yie eziokwu nke na-eme ka onye e boro ebubo asị na-ata ahụ maka ihe ọ maghi. Ọ bụrụ na e mesia n'ikpeazu chọputa na ọ bụ ebubo ugha ka mmadụ boro ibe ya, a na-eme ka onye dị etu ahụ taa ahụhụ onye ọ gbagidere ama ugboro abuo. Ihe e ji eme nke a bụ ka ndị ọzọ wee mụrụ ihe.

3.7 Nwaanyị Itụ Di Ya N'ala

Nwaanyị itụ di ya n'ala bụ arụ ka arụ nke metụtara mmekọrịta mmadụ na ibe ya n'Ihembosị di na steet Anambara nakwa obodo ndị gbara ya gburugburu. Odozi akụ Njideka Onukwili mere ka anyị mata na ọ bụrụ na nwaanyị tọ di ya n'ala na ọ ga-alaruriri be nna ya, ya bụ ebe e siri lụta ya. E mechara, ọ bụrụ na di ya ka kwetara ilu ya ọzọ, a daa nwaanyị ahụ nha. Ihe ndị ọ ga-eji mee nke a gunyere okuko, ji na oji. Mgbe o wetachara ihe umunna nwoke ọ tụtụ n'ala gwara ya ka o weta, ha ga-esi ihe ndị ahụ, rie ya ma duruzie ya gaa n'ihu di ya ka ọ rịọ di ya mgbaghara. Ọ rịọchaa di ya mgbaghara, di ya ga-anabatakwa ya ọzọ. Ha amalitekwa biwe ka di na nwunye

3.8 Nwaanyị Nọ na Mkpe Iturụ Ime

Nwaanyị nọ na mkpe bụ nwaanyị di ya nwurụ anwu na-eru uju onwu di ya. Ọ bụrụ na nwaanyị a ka na-eru uju onwu di ya aturụ ime, a na-asị na o mere arụ. Odozi akụ Ekwusigọ Chukwudi mere ka anyị mata na a bịa n'obodo niile di n'okpuru ochichi Ekwusigọ nke steet Anambara na nwaanyị ọ bụla tụtụ ime oge ọ na-agba mkpe di ya, ndị obodo na-amapụ ya n'iwu, chulaa ya ebe e siri lụta ya. Oge ufodu nwaanyị mere arụ di etu a na-anwu oge ọ choro imu nwa ahụ ọ di ime ya. Nkwenye ndị Ekwusigọ bụ na nwaanyị mere ihe di etu a ga-enweriri nsogbu oge ọ na-achọ imu nwa ahụ. Ọ bụ nke a mere nwaanyị ọ bụla di ya nwurụ mgbe ọ di ime nke ndị mmadụ amabeghi maka ya na-eji eti mkpu agwa ohanze na ya dikwa ime tupu di ya anwu. Ihe o ji eme nke a bụ ka ọ ghara ibụ mgbe afọ putawara a jwa ka onye di ya nwurụ n'onwa ole na ole gara aga siri di ime ma ọ bụ kedukwanu onye tawara nwaanyị a ime mgbe ọ ka na-agba mkpe di ya.

Iji kwado nke a, Oriakụ Njideka Onukwili mere ka anyị mata na otu nwaanyị a na-akpọ Ukamaka Nwoye tụtụ ime ka o mere onwa abuo di ya nwuchara. Ma mgbe ọ gara imu nwa ahụ ma ya ma nwa ọ gara imu nwurụ.

3.9 Ilu ọgụ n'ahia

Mmadu ilu ọgụ n'ahia bụ nnukwu ihe ọjọọ n'Udi. Odozi akụ Enebe onye Udi nke steet Enugwu mere ka anyị mata na a na-amapụ ndị ọ bụla luru ọgụ n'ahia n'iwu. A na-etinye ubochi a ga-ekpe ikpe ha iji mara onye ikpe mara. E kpecha ikpe, onye ọ bụla ikpe mara na-akwu nha. Ọ bụrụ na ọ jụ ikwu nha na ime ihe ndị ọzọ obodo gwara ya ka o mee, ya na ndị obodo agaghị enwekwa mmekọrịta ọ bụla ọzọ.

Ọ bụrụ na mmadụ emee arụ siri ike n'Udi a na-eti ya Ajamma. Iti mmadụ ajamma bụ igba onye ahụ ọto, nyanye ya eriri n'olu, nyanyekwa ya komkom biazie were ahuhụ a na-akpọ akpirido wunyejuo na komkom ahụ. Mgbe e mechara nke a, a ga-abia duru onye ahụ, na-akurū ya egwu, na-ekwu arụ o mere. A ga-edu ya gaa obodo niile gburugburu.

Ntaramahuhụ di etu a a na-enye onye mere arụ na-eme ka onye ọ bụla na-akpachapụ anya iji zere ibanye n'onodu ihere di etu a. Ọ bụrụ na i bata n'obodo Udi, a ga-ebu ụzọ gusisiara gi nsọ di iche iche ndi obodo ahụ nwere ka i ghara isi na i maghi wee daba n'onodu ọjọọ a.

Mana Njideka Onukwili onye Ekwusigọ nke di na steet Anambara mere ka anyị mata na ọ bụrụ na nwaanyị na nwaanyị ibe ya luo ọgụ n'ahia ọ bụla di n'ime Ekwusigọ, a ga-amapụ ha n'iwu, machibido ha ibata n'ahia ahụ maka ozuzu ma ọ bukwanu orire ihe ruo ihe dika onwa ato tupu a daa nha, doo ha aka na nti ma nabataghachi ha n'ahia ahụ. Mana ọ bụrụ na otu onye n'ime ha kpoo ekwo nkụ, ọ gaghị abata n'ahia ahụ ọzọ ubochi ndu ya niile. Iwu di etu a mere ka udo na ezi mmekọrịta di n'ahia niile di n'Ekwusigọ. Mmadu kpasuo gi iwe, i gakwuru ndi eze ahia kpesara ha. Ha akpo onye ahụ, kpeziere unu ka unu ghara ise okwu ọzọ nke nwere ike dubaa unu n'ilu ọgụ.

4. Nchikọta

Ihe na-eme ka ụwa a di uto bụ ezi mmekọrịta di n'etiti mmadụ na ibe ya. Mana ọ bụrụ na ezi mmekọrịta adighi agamnihu agaghị adi. Ọ bụ nke a mere o ji di mkpa ileba anya n'iwu di iche iche metutara mmekọrịta mmadụ na ibe ya iji mee ka amabughi maka na ndi chefurula ufodu n'ime ha chetakwa ha ọzọ. Site n'ihe a jutagasi ndi a gbara ajuju onu anyi chotutara na ọ bụ Ala nke bụ agbara kacha agbara niile n'ala Igbo tinyere iwu ndi a. Ọ na-atakwa onye ọ bụla mebiri ha ahuhụ etu ọ bụla nakwa oge ọ bụla ọ masiri ya. Ichekwa iwu omenala ndi a na-akwalite omenala. Ọ bukwanu omenala ka e ji ama obodo ọ bụla. Obodo ọ bụla omenala ha nwurū, anwuola pii.

Ndi ọchịchị kwesiri igbaso iwu omenala Igbo n'ihazi omume ndi mmadu n'obodo. Iwu omenala n'ewepu tigbuo, zogbuo ma mee ka obi ruo ndi mmadu ala site n'inye onye o bua ugwu na onodu ruo ya n'obodo. O na-ewepukwa ọchịchị aka ike na mmegbu.

Edensibja

- Abayomi, S. (2005). Advertising practices in Nigerian legal and professional regulations. In S. Okunna (Ed.), *Teaching Mass Communication*. Enugu: New Generation Books.
- Akpulu, E.(2021). Ostracism in Agulu: A Guide to Code of Conduct. *Ogiris: A Multi-Disciplinary Journal of African Studies*. Vol.1, Issue 1 August 2021. ihu 84 ruo 102.
- Amadi, E. (1982). *Nigerian Cultural Disposition*. Ibadan: Heinemann Educational Books.
- Anowia, E, Ejim, S. & Anozie, O. (2020).African Traditional Religion and Crime Control in Igbo Traditional Society: Challenges in the 21st Century Nigeria. *Nsukka Journal of Humanities*. Vol. 28, No.1. ihu 44 ruo 61.
- Anscombe, E. (2001). *Natural Goodness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Callinicos, A. (1999). *Social theory: A historical introduction*. New York, NY: University Press.
- Clammer, J. (2012). *Cultural development and social theory: Towards an integrated social development*. London, England: Zed Books.
- Craig, C. (2002). *Classical sociological theory*. Oxford, England: Wiley-Blackwell.
- Ekwealor, C. (2013). Omenala na ewumewu Igbo. Onitsha, Nigeria: Africana First Publishers Plc.
- Ezeuko, R. (2009). *Ewumewu, Omenala Ofufe na Nkwenye ndi Igbo*. Onitsha: Elukokwa Publishers.
- Gale, T. (2006). Sidgwick, Henry (1838–1900). In *Encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://www.encyclopedia.com#>
- Udechukwu, G. (2016). Omumu omenala Igbo na ngalaba GS nke mahadum Oka: Uru na olileanya ya nye ndi ntrobja. *Mgbakobia Journal of African Studies*. 6 (1). (ihu 56 ruo 82).
- Harrington, A. (2004). *Modern social theory: An introduction*. Toronto, Canada: Oxford University Press.
- Isidien, I. C. (2021). Justice and Social Control in the Traditional Igbo Society. Awka: FAB Educational Books.
- Isidien, I. C. (2020). The traditional agencies of justice. *Oracle of Wisdom: Journal of Philosophy and Public Affairs*. Retrieved October 11, 2025, from <http://www.acjol.org>. ihu 201 ruo 216.
- Katan, D. (2004). *Translating cultures: An introduction for translators, interpreters and mediators*. London, England: Routledge.
- Lantolf, J. (2000). *Sociocultural theory and the genesis of second language development*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Macionis, G., & Linda, M. (2010). *Sociology* (7th Canadian ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education Inc.
- Mba, B. M. (2018). *Nsara uche, nzubere onodu na akara aka (metal space domain construction) [Inaugural lecture]*. Nsukka, Nigeria: University Press.
- Narveson, J. (1998). *The libertarian idea*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Ndubuisi, E. (2010). Totemism in Igbo-African Society and the preservation of the ecosystem. Ihu 133 ruo 149. E weputara na Oktoba 4, 2024 site na <http://acjol.com>
- Njemanze, P. O. (2007). The adjudication process. In K. Faluyi & L. C. Dioka (Eds.), *Nigerian heritage: The Igbo culture*. ihu 118 ruo 124. Lagos, Nigeria: Rebonik Publishers. *Nnadiesube Journal of Philosophy*, 3(1). E weputara na Febuwari, 2025 site na <http://www.nigerianjournalonline.com/index.php/NJP/article/view/138/133>
- Nweke, O.(2025). Relevance of Totemic Creatures to AfricanTraditional Religion. *SIST Journal of Religion and the Humanities*. Vol. 5(1).
- Nwobodo, R. E. E. (2024). Jurisprudence in Traditional Igbo Society and The Court of Social Media: A Comparative Analysis. *ISRG Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 2(5) Ihu 451 ruo 460.
- Obiwulu, A. (2007). The role of law in Nigerian democracy and global democracy [Inaugral Lecture]. Awka, Nigeria: Nnamdi Azikiwe University.
- Obodo, N. A. (2005). *General principles of law*. Enugu, Nigeria: Academy Publishers.
- Oguejiogor, N., Ezeoliaku, U., & Ilorah, A. (2015). *Mmalite omumu asusu a usoro nkuzi*.
- Okodo, I. (2006). Igbo traditional polity as the bedrock of Nigerian democracy. *Journal Arts of and Humanities*, ihu 37 ruo 45.
- Onebunne, J. (2019). Omenala and omenachukwu in Igbo worldview: A philosophical equipoise. *Nnadiesube journal of philosophy* 3(1) ihu 68 ruo 95.
- Onebunne, J. (2024). Omenala and/or ekpemekpe in Igbo Weltanschauung. *Nnamdi Azikiwe Journal of Philosophy*, 15(1). ihu 20 ruo 34.
- Onebunne, J., & Ezeako, S. (2025). Extremism in Igbo traditions and cultures. *Nnadiesube Journal of Gender Studies*, 1(1).ihu 1 ruo 10.
- Onwuejeogwu, M. (1981). *An Igbo civilization: Nri kingdom and hegemony*. London, England: Ethnographical Publishers.

- Onyeno, S. K. (2025). Arụ na Nsọala n'Uvuru na steet Enugwu. Unpublished M.A Dissertation from University of Nigeria Nsukka..
- Oraegbunam, I. M. (2010). The principles and practice of justice in traditional Igbo jurisprudence. *OGIRISI: A new journal of African Studies*. Vol. 6 ihu 53 ruo 85. DOI: 10.4314/og.v6i1.52335
- Sabani, M. (2018). *Impact of Western culture on traditional African society: Problems and prospects*. Oxford, England: Routledge.
- Sanderson, C. (2010). *Social psychology*. Toronto, Canada: John Wiley & Sons.
- Seidman, D. (2016). *Contested knowledge: Social theory today*. Toronto, Canada: John Wiley & Sons.
- Soroibe, C. (2020). *Mystical Animals In Igbo Culture*. Unpublished Ph.D Thesis at Abia State University, Uturu.
- Ugbor, G., & Onyegiri, C. (2024). Nkuzi mmeremme Omenala akpamoke ndi Igbo na Uzo Nkwali Ikikere Umụ Nwaanyi Nweta Ebumnobi Mba Uwa N'onodu Abum Nwaanyi N'oge Senchuri Iri Abuo na Otu. *EBSU Journal of Humanities*.14(4) ihu 168 ruo 176.
- Umeodinka, B. (2020). *The social theory of culture*. In B. M. Mba (Ed.), *Theories of culture and translation*. Ihu 54 ruo 67. Enugu, Nigeria: University of Nigeria Press
- Umeogu, B. (2012). *Igbo African legal and justice system: A philosophical analysis*. Retrieved from <http://www.sciro.org/journal/ojpp>
- Vygotsky, L. (1978). *Mind in society: Development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

MGBAKWUNYE

S/N	Aha Ndi A Gbara ajuju onu	Abumoke/nwunye	Mgbamafo	Obodo/Steet	Aka oru	Ubochi
1.	Nwakamma Ogonna	nwoke	iri ise	Mbano Imo	Oru nkuzi	5/1/25
2.	Iwuchukwu Chinasa	nwaanyi	iri ise na ise	Mbano Imo	Azumahia	6/1/25
3.	Chinweoke Osondu	nwoke	iri isii	Agulu Anambara	oru nkuzi	10/2/25
4.	Nwaka Chimezie	nwoke	iri isii na ato	Olu Imo	Ezumike nka	12/2/25
5.	Okorie Asiegbu	nwoke	iri ise na ano	Ngwa Abia	oru nche	16/2/25
6	Nwokeke Nwavo	nwoke	iri isii na ano	Oka Anambara	oru ugbo	20/3/25
7.	Olovo Ali	nwoke	iri ise na ato	Ogwu Enugwu	oru nkuzi	22/3/25
8.	Uzoma Elom	nwoke	iri isii	Afikpo Ebonyi	azumahia	25/5/25
9.	Ume Nweke	nwoke	iri ise na asato	Aguata Anambara	oru nkuzi	28/3/25
10.	Ihechi Okorie	nwoke	iri isii na ano	Lokpaukwu Abia	oru ugbo	2/4/25
11.	Nwabueze Enwu	nwoke	iri ise na otu	Ikwo Ebonyi	azumahia	6/4/25
12.	Obinna Okwuchi	nwaanyi	iri ise na ato	Ngwa Abia	oru nkuzi	7/5/25
13.	Elendu Uka	nwoke	iri isii na abuo	Obowu Imo	oru aka	10/5/25
14.	Njideka Onukwili	nwaanyi	iri asaa	Ihembosi Anambara	ezumike nka	16/6/25
15.	Ekwutosi Chukwudi	nwaanyi	iri ise na otu	Ekwusigo Anambara	oru nkuzi	18/8/25
16.	Enebe Chibuzo	nwaanyi	iri asaa	Udi Enugwu	ezumike nka	22/9/25